ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՏԻԳՐԱՆ ԱՐՄԱՆԻ ՄՈՒՂՆԵՑՅԱՆ

ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԿԱՅԱՑՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐՈՒՄ

ԻԳ.00.02. - «Քաղաքական ինստիտուտներ և գործընթացներ» մասնագիտությամբ քաղաքական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսություն

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ 2023

ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

ТИГРАН АРМАНОВИЧ МУГНЕЦЯН

ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ ИЗБИРАТЕЛЬНОГО ИНСТИТУТА В ПРОЦЕССАХ ДЕМОКРАТИЗАЦИИ

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – “Политические институты и процессы”

АВТОРЕФЕРАТ

Ереван 2023

Ատենախոսության թեման հաստատվել է Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման ակադեմիայում:

Գիտական ղեկավար՝ քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ա. Ա. Մարգարով

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝ քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ա. Ս. Ալեքսանյան
քաղաքական գիտությունների թեկնածու Ա. Մ. Ղազարյան

Առաջատար կազմակերպություն՝ Հայ-ռուսական համալսարան

Ատենախոսության պաշտպանությունը տեղի կունենա 2023 թ. փետրվարի 28-ին, ժամը 13:00-ին, ԵՊՀ-ում գործող ՀՀ ԲՈԿ-ի «Քաղաքագիտություն և միջազգային հարաբերություններ» 056 մասնագիտական խորհրդի նիստում (հասցե՝ ՀՀ, ք. Երևան 0025, Ալեք Մանուկյան 1):
Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ ԵՊՀ գրադարանում:
Սեղմագիրն առաքված է 2023 թ. հունվարի 16-ին:
056 մասնագիտական խորհրդի գիտական քարտուղար, պատմական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Վ. Ս. Պետրոսյան

Тема диссертации утверждена в Академии государственного управления Республики Армения.

Научный руководитель: доктор политических наук, профессор А. А. Маркаров

Официальные оппоненты: доктор политических наук, профессор А. С. Алексанян
кандидат политических наук А.М. Казарян

Ведущая организация: Российско-Армянский университет

Защита состоится 28 февраля 2023г. в 13:00 часов на заседании действующего в ЕГУ РА специализированного совета 056 “Политология и международные отношения” ВАК РА. Адрес: РА, Ереван 0025, ул. А. Манукяна 1.
С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке ЕГУ.
Автореферат разослан 16 января 2023г.
Научный секретарь специализированного совета,
кандидат исторических наук, доцент В. С. Петросян

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Թեմայի արդիականությունը: Ընտրական ինստիտուտը առանցքային տեղ է զբաղեցնում ժողովրդավարական համակարգերում: Հիմնականում ընտրությունների միջոցով է իրացվում հանրային նախընտրությունների, կամքի արտահայտումն ու իրականացումը: Միևնույն ժամանակ, ընտրական համակարգերի ուսումնասիրությունը քաղաքագիտության, մասնավորապես համեմատական քաղաքագիտության առանցքային ուղղություններից է: Համեմատական քաղաքագիտության մեջ այն նպաստում է հավելյալ գիտելիքների և տեղեկության ագրեգացիային: Քանի որ ընտրությունները անցկացվում են պարբերաբար, ընտրական տվյալները մշտապես ենթակա են թարմացման: Ըստ դրա՝ մշտապես անհրաժեշտություն կա ստուգելու քաղաքագիտական տեսությունում առկա հիպոթեզերը ընտրական համակարգի մասին: Բացի դրանից, ընտրական ինստիտուտը ինստիտուցիոնալ միջավայրում մշտական փոխազդեցության մեջ է գտնվում սոցիալական, տնտեսական, քաղաքական այլ ինստիտուտների հետ և որոշակիորեն ազդում է այդ ինստիտուտների ձևավորման, զարգացման և գործունեության առանձնահատկությունների վրա: Մասնավորապես, զգալի է ընտրական համակարգի ազդեցությունը կուսակցական համակարգի, խորհրդարանի կառուցվածքի վրա: Ընտրական ինստիտուտը միջնորդավորված նաև ազդում է հանրային քաղաքականության մշակման և իրացման վրա: Հետևաբար, նաև անհրաժեշտություն կա ընտրական տվյալների մշտական թարմացմամբ ստուգելու ընտրական համակարգի ազդեցությունը այլ քաղաքական ինստիտուտների վրա:

Հետխորհրդային երկրներում ընտրական ինստիտուտը բավական երիտասարդ է: Անկախացած երկրները, չնայած զգալի նմանություններին, տարբեր ուղիներ ընտրեցին ինստիտուցիոնալ զարգացման, քաղաքական ռեժիմների սահմանման առումով: Այդ կերպ կարելի է առանձնացնել հետխորհրդային երկրների երեք խումբ: Մի խումբը արագ անցում կատարեց ժողովրդավարական ռեժիմին և, ըստ դրա, համապատասխանեցրեց ընտրական համակարգը ժողովրդավարության պահանջներին: Մյուս խումբն ընթացավ ավտորիտարիզմի ճանապարհով. այդ երկրներում ընտրությունները շարունակում էին չլինել մրցակցային, ազատ և արդար, հետևաբար չէին արտահայտում հանրության նախապատվություններն ու կամքը: Երրորդը միջանկյալ երկրների խումբն է, որտեղ ընտրությունները որոշակիորեն արտահայտում են հանրային կամքը, սակայն զուրկ չեն թերություններից ու խնդիրներից: Երկրների անկախացումն ու ընտրական համակարգերի ներդրումը քաղաքագիտության համար տվյալների և ուսումնասիրությունների, ընդհանուր թեզերը այս քաղաքական տարածության համար փորձարկելու, առանձնահատկություններն ու ընդհանրություններն ուրվագծելու նոր հորիզոն բացեց: Հետխորհրդային տարածությունում ընտրական համակարգերի ուսումնասիրությունը հատկապես արդիական է, քանզի այն հարաբերականորեն նոր է, բավական հաճախ

ենթարկվում է փոփոխությունների և շատ հարմար է համեմատական վերլուծություն իրականացնելու առումով՝ հաշվի առնելով այդ երկրների ինստիտուցիոնալ ընդհանուր անցյալը: Հետխորհրդային անցումային ռեժիմների ուսումնասիրությունն առանձնանում է իր առավել արդիական լինելով, քանզի, եթե հետխորհրդային ավտորիտար երկրներում ընտրական համակարգը պատշաճ չի իրականացնում իր գործառույթները, իսկ ժողովրդավար երկրներում ընտրական համակարգը կայացած է և դրսևորում է իրեն այնպես, ինչպես մնացած կայացած ժողովրդավարություններում, ապա անցումային ռեժիմներում ընտրական համակարգը շարունակում է պահպանել իր փոփոխական բնույթն ու առանձնահատկությունները: Ընտրական համակարգի այդ առանձնահատկություններն արտահայտվում են թե համեմատ ոչ անցումային ռեժիմների, թե բուն անցումային ռեժիմներում՝ երկրից երկիր:

Ընտրական համակարգերի համեմատության թեման նաև արդիական է հնարավոր բազմազան մեթոդներով ուսումնասիրության առումով: Թեմայի արդիականությանը նպաստում են նաև ոլորտում իրականացվող հանրային քաղաքականության ու կարգավորումների մշակումն ու իրականացումը: Այդ պատճառով ընտրական համակարգերի ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս ոլորտի մշակվող քաղաքականությունը դարձնելու առավել փաստահեն, ինչը և արտահայտվում է սույն ուսումնասիրության արդիականության և արժեքի մեջ: Ընդհանուր առմամբ, կարելի է ասել, որ ընտրական համակարգերը մշտապես թարմացվող և, հետևաբար, մշտապես արդիական ուսումնասիրման թեմա են:

Հետազոտության նպատակը և խնդիրները: Հետազոտության նպատակն է համեմատել հետխորհրդային ժողովրդավարական անցման պայմաններում գտնվող երկրների ընտրական համակարգերը և դրանց ազդեցությունը այլ քաղաքական ինստիտուտների վրա, ընդգծել նրանց ընդհանրություններն ու առանձնահատկությունները: Այդ նպատակն իրագործելու համար սահմանվում են հետևյալ հետազոտական խնդիրները.

Խնդիր 1. Սահմանել ժողովրդավարական անցման պայմաններում գտնվող երկրների շրջանակի որոշման չափանիշները: Հիմնվելով այդ չափանիշների վրա՝ առանձնացնել այդ երկրները: Ներկայացնել ընտրված երկրների քաղաքական ռեժիմների ընդհանրական առանձնահատկությունները, դրանց ազդեցությունը ընտրական համակարգի վրա: Ցույց տալ ընտրական համակարգի տեղը հետխորհրդային ժողովրդավարական անցման պայմաններում գտնվող երկրներում:

Խնդիր 2. Մանրամասնորեն նկարագրել ընտրված երկրների ընտրական համակարգերը: Վեր հանել այդ երկրների ընտրական համակարգի ձևավորման առանձնահատկությունները, զարգացման դինամիկան և օրինաչափությունները: Առանձին դիտարկել ընտրական համակարգի բաղադրիչները, դրանց փոփոխության շարժառիթներն ու օրինաչափությունները, ինչպես նաև արդյունքները: Հաշվարկել և ցույց տալ ընտրական համակարգերում փոփոխությունների ազդեցությունը այլ քաղաքական ինստիտուտների,

մասնավորապես կուսակցական համակարգի վրա: Ներկայացնել մեկ առանձին ուսումնասիրվող երկրի համատեքստում տարբեր ընտրական համակարգերի կիրառման ինստիտուցիոնալ համատեքստը, անցկացվող ընտրությունների ընդհանուր որակն ու այլ հարակից տվյալներ, ընտրական համակարգի ընտրության հիմնավորումն ու կիրառման հետևանքները: Քննարկել կառավարման ձևի ազդեցությունը ընտրական համակարգի վրա, ինչպես նաև ընտրական համակարգի ազդեցությունը կառավարման, քաղաքական սուբյեկտների փոխհարաբերությունների, օրենսդիր մարմնում դաշինքների ձևավորման վրա:

Խնդիր 3. Վեր հանելով առանձին երկրների ընտրական համակարգերին բնորոշ հատկանիշները՝ համեմատական անցկացնել երկրների ընտրական համակարգերի միջև: Ուրվագծել ընտրական համակարգերի զարգացման դինամիկայի, նախընտրած ընտրական համակարգի կառուցվածքի ընդհանրություններն ու առանձնահատկությունները: Քննարկել ընտրական համակարգերի ազդեցության հետևանքների ընդհանրություններն ու տարբերությունները՝ կախված ինստիտուցիոնալ միջավայրից և այլ փոփոխականներից, ինչպես նաև գնահատել ընտրական ազդեցության արդյունքները քաղաքական համակարգի կայունության, զարգացման և ժողովրդավարացման տեսանկյունից:

Հիմնախնդրի գիտական մշակվածությունը: Ինչպես արդեն նշվել է, ընտրական համակարգի ուսումնասիրությունը համեմատական քաղաքագիտության կարևոր ուղղություններից է: Սակայն ընտրության ինստիտուտի ուսումնասիրման հանդեպ հետաքրքրությունը առավել լայն է: Քաղաքական տեսության և, մասնավորապես, ժողովրդավարության տեսության շրջանակներում ժողովրդավարական ռեժիմները բնորոշելիս ուսումնասիրվում է ընտրությունների դերը: Դիտարկվում է ընտրական ինստիտուտը՝ որպես ժողովրդավարության էական հատկանիշ: Այդ առումով ժողովրդավարության տեսությունում առկա են բազմաթիվ մոտեցումներ: Որոշ մոտեցումներ ժողովրդավարությունը բնորոշելիս բավարարվում են բացառապես ընտրությունների առկայությամբ: Այդ մոտեցումները, որոնք ընդունված է համարել մինիմալիստական, ժողովրդավարությունը դիտարկում են ընտրական գործընթացի առկայության պրիզմայով (Schumpeter, 2013; Przeworski, 1991; Alvarez et al., 1996; Huntington, 1991a): Այլ մոտեցմամբ, ընտրությունները դիտարկվում են որպես կարևոր բաղադրիչ ժողովրդավարության բնորոշման համար, սակայն, ընտրություններին զուգահեռ, կարևորվում են նաև քաղաքական իրավունքներն ու քաղաքացիական ազատությունները: Բացի դրանից, այդ մոտեցման շրջանակներում կարևորվում է նաև ընտրությունների որակը: Այս մոտեցումն ընկած է լիբերալ ժողովրդավարության պատկերացումների հիմքում (Dahl, 1956; Dahl, 1971; Karl, 1990, Dahl, 1998; Schmitter & Karl, 1991): Երրորդ՝ հիմնական մոտեցումը, չնայած այն հանգամանքին, որ ընտրությունները կարևոր է համարում ժողովրդավարական համակարգի համար, ընդգծում է դրա ոչ բավարար պայման լինելը քաղաքական ռեժիմը բնորոշելիս: Ըստ այս մոտեցման՝

ընտրությունները դիտարկվում են որպես հանրային կամքի արտահայտման ձև (Pateman, 1970; Habermas, 1987; Elster, 1998):

Ընտրությունները տեսական շրջանակներում նաև դիտարկվում են ռեժիմների փոփոխության դինամիկայի համատեքստում: Ռեժիմների փոփոխության մոտեցումները նույնպես պայմանականորեն կարելի է բաժանել երեք մասի: Առաջին՝ մոդեռնիստական մոտեցումը ընտրությունները դիտարկում է որպես ստրուկտուրալ՝ սոցիալական, տնտեսական, ժողովրդագրական փոփոխությունների ածանցյալ: Համաձայն այդ մոտեցման՝ ստրուկտուրալ փոփոխությունները հանգեցնում են ռեժիմների փոփոխության, որն իր ազդեցությունն է ունենում ընտրական վարքագծի, արժեքների ու նախապատվությունների վրա (Lipset, 1959; Moore, 1993): Երկրորդ մոտեցումը, որը նույնպես կարևորում է ստրուկտուրալ պայմանները, ընտրությունները դիտարկում է որպես սոցիալական դասակարգերի՝ իշխողների և ենթակաների հարաբերությունների արդյունք: Ինչպես նաև ընդգծվում է ընտրությունների առանցքային նշանակությունը հանրային քաղաքականության որոշման համար (Boix, 2003; Acemoglu & Robinson, 2006): Երրորդ մոտեցմամբ, ընտրություններին շատ ավելի ընդարձակ ու բազմազան դեր է հատկացվում ռեժիմների անցման համատեքստում: Այս մոտեցման շրջանակներում դիտարկվում են ընտրական ինստիտուտի բնույթն ու գործառույթները՝ ըստ քաղաքական ռեժիմների առանձնահատկությունների: Բացի դրանից, դիտարկվում է ընտրությունների որակը ռեժիմների փոփոխման դինամիկայում և պատճառահետևանքային տեսանկյունից (Rustow, 1970; Linz & Stepan, 1978; O'Donnell, Schmitter & Whitehead, 1986; Diamond, 1996; Linz & Stepan, 1996):

Վերջին ներկայացված տեսական մոտեցման շրջանակներում նաև դիտարկվում են ընտրությունները հետխորհրդային տարածությունում: Դիտարկվում են ընտրությունների առանձնահատկությունները հետխորհրդային երկրների ժողովրդավարական անցման պայմաններում, ինչպես նաև այն ինստիտուցիոնալ միջավայրը, որում տեղի են ունենում վերոնշյալ գործընթացները: Հիմնավորապես ընդգծվում են հետխորհրդային տարածությունում ժողովրդավարացման առանձնահատկությունները և, ըստ այդմ, ընտրությունների որակը, ընտրական գործընթացների և համակարգի ազդեցությունը ժողովրդավարացման վրա (Roeder, 1994; Diamond, 1996; Гельман, 2001; Carothers, 2002; McFaul, 2002; McFaul, 2004; Hale, 2005a, Թորոսյան, 2006; Թորոսյան & Սուքիասյան, 2014):

Բուն ընտրական համակարգի ուսումնասիրությունները բավական շատ ու բազմաբովանդակ են: Ընտրական համակարգի և դրա այլ քաղաքական ինստիտուտների վրա ազդեցության համապարփակ ուսումնասիրություններ ներկայացրել են մի շարք հեղինակներ (Duverger, 1954; Rae, 1967; Riker, 1982; Blais, 1988; Lijphart, 1994; Cox, 1997; Katz, 1997; Norris, 2004; Herron, Pekkanen & Shugart, 2018): Ժամանակի ընթացքում այդ հետազոտությունները հարստացել են քանակական առավել ճշգրիտ մոդելներով: Այսպես հնարավոր է դարձել

ընտրական համակարգի հիման վրա դուրս բերել մի շարք ցուցանիշներ՝ պայմանավորված՝

- կուսակցությունների արդյունավետ թվով (Laakso & Taagepera, 1979; Taagepera & Shugart, 1989; Neto & Cox, 2007; Dunleavy & Boucek, 2003; Golosov, 2010; Shugart & Taagepera, 2017),
- անհամամասնականության ցուցանիշով (Lijphart, 1994; Gallagher & Mitchell, 2005; Herron, Pekkanen & Shugart, 2018),
- ընտրական համակարգի փոփոխականությամբ և կուսակցական կայունությամբ՝ (Pedersen, 1979; Pedersen, 1983; Bartolini & Mair, 1990; Birch, 2003; Mainwaring & Zoco 2007):

Հետխորհրդային տարածությունում ևս կարելի է գտնել ընտրական համակարգերի վերոնշյալ մասնակի կոմպոնենտների, առանձին երկրների ընտրական համակարգերի կամ ընտրական համակարգի վերաբերյալ ընդհանրական ուսումնասիրություններ (Pammett & DeBardeleben, 1996; Rose, Munro & Mackie, 1998; Moser, 1999; Birch, 2000; Herron, 2002; Shvetsova, 2002; Duch & Palmer, 2002; Birch, 2003; Nodia & Scholtbach, 2006; Meleshevich, 2007; D'Anieri, 2007): Սակայն պետք է նշել, որ գրականությունում զգալի բաց կա հետխորհրդային առանձին երկրների ընտրական համակարգերի ուսումնասիրման առումով: Հետխորհրդային երկրների ընտրական համակարգերի ուսումնասիրություններում հեղինակները հիմնականում կենտրոնացել են Ռուսաստանի և Ուկրաինայի դեպքերի վրա, մյուս երկրները պակաս ուսումնասիրված են կամ ընդհանրապես ուսումնասիրված չեն: Զգալի բաց կա նաև հետխորհրդային անցումային ռեժիմների ընտրական համակարգերի վերաբերյալ արդիական հետազոտությունների դաշտում. Խոսքը վերաբերում է թե՛ առանձին երկրներին, թե՛ համեմատական ուսումնասիրություններին:: Հետխորհրդային բոլոր երկրների ընտրական համակարգերի ամբողջական ուսումնասիրություն ներկայացրել է Բիրչը (Birch, 2003): Սակայն նրա կարևոր աշխատությունից անցել է մոտ 20 տարի, և տվյալների, հետազոտությունների թարմացման անհրաժեշտություն կա: Այս աշխատանքն ուղղված է գոնե մասամբ լրացնելու այդ բացը:

Հետազոտության օբյեկտը և առարկան: Հետազոտության օբյեկտը ժողովրդավարացման պայմաններում ընտրությունների կայացման առանձնահատկություններն են: Հետազոտության առարկան ժողովրդավարական անցման պայմաններում գտնվող հետխորհրդային երկրների ընտրական համակարգերն են: Դա իրենից ենթադրում է առանձին երկրների ընտրական համակարգի բաղկացուցիչների (ընտրական անցողիկ շեմ, խորհրդարանի չափ, ընտրատարածքի մեծություն ու ընտրական բանաձև) հետազոտություն, ինչպես նաև այդ բաղադրիչների և ընդհանուր ընտրական համակարգի ազդեցության գնահատում և, ըստ այդմ, երկրների միջև համեմատականների կառուցում:

Ատենախոսության տեսամեթոդական հիմքը: Աշխատանքում հավասարապես օգտագործվում են որակական և քանակական մեթոդներ: Որակական մեթոդներից աշխատանքը մեծապես օգտագործում է

նկարագրողական, համեմատական, պատմական մեթոդները: Առանձին երկրների ընտրական համակարգերի հետազոտության համար աշխատանքում կիրառվում է դեպքերի ուսումնասիրության մեթոդը (case study): Ընտրական համակարգին առնչվող փաստաթղթերը, կարգավորումներն ու զեկույցները հետազոտելիս օգտագործվում է կոնտենտ վերլուծության մեթոդը: Ընտրական գործընթացների, ընտրական համակարգի փոփոխությունների մոտիվների, ընտրական համակարգը շրջապատող քաղաքական իրադարձությունների հետազոտության համար այս ուսումնասիրության շրջանակներում օգտագործվել են դիսկուրս և իրադարձային վերլուծության մեթոդները:

Ընդհանուր ընտրություններն ու ընտրական համակարգը դիտարկվում են նեոինստիտուցիոնալ հարացույցի շրջանակներում,քաղաքական ակտորների, ինստիտուտների գործունեությունը՝ ռացիոնալ ընտրության մոտեցման, համաձայն որի՝ քաղաքական միավորները, այդ թվում՝ ինստիտուտները, ձգտում են սեփական գործողությունների արդյունքի մաքսիմիզացիայի: Բացի դրանից, քաղաքական միավորների գործունեությունը դիտարկվում է նաև խաղերի տեսության պրիզմայով:

Ընտրական տվյալների մշակման, դրանցից թվային ցուցանիշներ դուրս բերելու և դրանցով էմպիրիկ հետազոտություններ կատարելու նպատակով աշխատանքում օգտագործվում են քանակական մեթոդներ: Ընտրական տվյալներից ընտրական համակարգին վերաբերող ցուցանիշների՝ կուսակցությունների արդյունավետ թվի և անհամամասնականության ցուցանիշի դուրսբերման համար օգտագործվում են քանակական մաթեմատիկական մոդելներ, որոնց համապատասխան բանաձևերը ներկայացված են աշխատանքում: Հետազոտությունում տվյալների հետ աշխատանքի համար նաև լայնորեն կիրառվում է նկարագրողական վիճակագրության մեթոդը:

Ատենախոսության գիտական նորույթը: Ատենախոսությունը ներկայացնում է ընտրական համակարգի դերը ժողովրդավարության ընկալումներում և ժողովրդավարական անցման պայմաններում: Աշխատանքում նաև ներկայացվում են հետխորհրդային անցումային երկրների ընտրական համակարգերի ձևավորման և զարգացման դինամիկան ու առանձնահատկությունները: Աշխատանքում ընտրական տվյալների ամբողջական օգտագործմամբ վերլուծության են ենթարկվում հետխորհրդային անցումային երկրների ընտրական համակարգերը: Գնահատվում է այդ երկրների ընտրական համակարգերի ազդեցությունը այլ քաղաքական ինստիտուտների, մասնավորապես կուսակցությունների վրա, հաշվարկվում է ընտրական համակարգից կախված կուսակցությունների արդյունավետ թիվն ու անհամամասնականության ցուցանիշը: Այդ առումով ատենախոսությունը իր ներդրումը կունենա չորս երկրների ընտրական համակարգերի տվյալների հարստացման հարցում: Ընտրված երկրների, ժամանակահատվածի և ընտրական ամբողջական տվյալների կիրառությամբ էմպիրիկ որակական և քանակական վերլուծությունն ապահովում է ատենախոսության գիտական նորույթը:

Աշխատանքի հաջորդ առանցքային նորույթը ընտրված հետխորհրդային անցումային երկրների ընտրական համակարգերի համեմատական վերլուծությունն է: Ատենախոսությունում ուրվագծվում են այդ երկրներին հատուկ ընտրական համակարգերի բնորոշ գծերը, զարգացման դինամիկան և առանձնահատկությունները: Հետխորհրդային անցումային երկրների ընտրական համակարգերը և փոփոխությունները դիտարկվում են կառավարման ձևի, քաղաքական գործընթացների համատեքստում: Աշխատանքն արժեքավոր է նրանով, որ քանակական փորձարկման է ենթարկում հետխորհրդային երկրների ընտրական համակարգի վերաբերյալ գրականության մեջ առկա պատկերացումները և դուրս է բերում այդ պատկերացումների համապատասխանությունը ներկա ընտրական ու քաղաքական տվյալներին և իրողություններին:

Ատենախոսության գիտատեսական և կիրառական նշանակությունը: Ներկայացնենք ատենախոսության գիտատեսական նշանակությունը: Ատենախոսությունը փորձարկում է հետխորհրդային ընտրական համակարգին վերաբերող թեզերն ու պատկերացումները գրականության մեջ առկա տվյալների վերլուծության միջոցով: Այնուհետև ներկայացնում է, թե այդ թեզերից որոնք են շարունակում մնալ կենսունակ, և որոնք այլևս չեն բնորոշում հետխորհրդային ընտրական համակարգերը: Մյուս հանգամանքը, որը նպաստում է ատենախոսության գիտատեսական նշանակությանը, հետխորհրդային ժողովրդավարական անցման պայմաններում գտնվող երկրների ընտրական համակարգերի համեմատական վերլուծությունն է: Համեմատական վերլուծության միջոցով ձևավորվում է հետխորհրդային անցումային ռեժիմների ընտրական համակարգերի ընդհանուր պատկերը, ինչպես նաև բացահայտվում են նրանց միջև տարբերություններն ապահովող հատկանիշները:

Կիրառական նշանակության առումով ատենախոսությունը ներկայացնում է ամբողջական ընտրական տվյալների վերլուծություն, ընտրական համակարգերի փոփոխության դինամիկա, ընտրական համակարգերին վերաբերող նոր ցուցանիշների դուրսբերում: Այդ տվյալներն ու աշխատանքում առաջ քաշված եզրակացությունները կարող են ծառայել ընտրական ոլորտի քաղաքականության, կարգավորումների, ռազմավարությունների մշակման և իմպլեմենտացիայի համար: Բացի այդ, ատենախոսությունում ներկայացված վերլուծությունը կարող է նպաստել ընտրական և կուսակցական համակարգերի քաղաքականության մշակման ու կիրառման գործընթացը առավել փաստահեն դարձնելուն: Աշխատանքը, դրանում կատարված հետազոտությունների շնորհիվ, կարող է օգտագործվել սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգում և մասնագիտական հանձնաժողովի աշխատանքներում՝ որպես ընտրական համակարգերը ներկայացնող պայմանական ձեռնարկ:

Հետազոտության արդյունքների փորձարկումը և հրապարակումները: Հետազոտության ընթացիկ արդյունքներն ու դրույթները քննարկվել են Հայաստանի Հանրապետության պետական կառավարման ակադեմիայի քաղաքական կառավարման և հանրային քաղաքականության ամբիոնում և

ամբիոնի կողմից երաշխավորվել հրապարակային պաշտպանության: Ատենախոսության հիմնադրույթները ներկայացված են 6 գիտական հրապարակումներում:

Ատենախոսության կառուցվածքն ու ծավալը: Ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, երկու գլուխներից, եզրակացությունից, գրականության ցանկից և հավելվածից: Ատենախոսության մեջ օգտագործվել է 323 աղբյուր: Թեկնածուական ատենախոսության տեքստային ծավալը 190 էջ է:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՌՈՏ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Աշխատանքի ներածությունը հիմնավորում է թեմայի արդիականությունը, սահմանում հետազոտության նպատակն ու խնդիրները, ցույց տալիս թեմայի գիտական մշակվածությունը, առանձնացնում ու նկարագրում հետազոտության օբյեկտը և առարկան, տեսամեթոդական հիմքը, գիտական նորույթը, գիտատեսական և կիրառական նշանակությունը:

Աշխատանքի առաջին գլուխը վերնագրված է **«Ուսումնասիրության տեսամեթոդական հիմքերը»**: Առաջին գլխում ներկայացնում է ընտրությունների դերը ժողովրդավարության ընկալումներում, ժողովրդավարացման անցման պայմաններում և մանրամասնորեն քննարկվում է ընտրական համակարգը, դրա բաղադրիչներն ու ազդեցության հետևանքները քաղաքական ինստիտուտների վրա:

Գլխի առաջին՝ **«Ընտրությունների տեղը ժողովրդավարության տեսամեթոդական ընկալումներում»** ենթագլխում ներկայացվում է ըստ ժողովրդավարության տարբեր տեսամեթոդական մոտեցումների ընտրությունների տեղն ու դերը: Քննարկվում են ժողովրդավարության երեք հիմնական մոտեցումները: Ենթագլուխն ամփոփվում է, այն եզրահանգմամբ, որ անկախ ժողովրդավարության տեսական մոտեցումից ընտրությունները ընդունվում են, որպես բաղկացուցիչ մաս: Ժողովրդավարության հատկանիշների ավելացմանը զուգահեռ, նվազում է ընտրական ինստիտուտի դերը ժողովրդավարությունը բնորոշելու հարցում:

Երկրորդ՝ **«Ընտրությունների դերը ռեժիմների փոփոխության տեսամեթոդական ընկալումներում»** ենթագլխում ներկայացվել է գրականությունում առկա քաղաքական ռեժիմների վերաբերյալ պատկերացումները, ինչպես նաև ռեժիմների փոփոխության պայմաններն ու առանձահատկությունները: Վերոնշյալի շրջանակներում այս ենթագլխում ներկայացվում է ընտրությունների դերը: Քննարկվում է ընտրությունների դերը ժողովրդավարացման երեք հիմնական ուղղությունների շրջանակներում: Ենթագլխում նաև ըստ ուղղությունների ներկայացվում է հետխորհրդային տարածությունում ժողովրդավարացման գործընթացներում ընտրությունների դերը:

Երրորդ՝ **«Ընտրական համակարգի տիպաբանությունը, կառուցվածքը և հետսովետական տարածությունում ազդեցության**

առանձնահատկությունները» ենթագլխում համապարփակ ուսումնասիրվում է ընտրական համակարգը, դրա առաջնային և երկրորդական բաղադրիչները՝ ընտրական բանաձևը, ընտրատարածքի մեծությունը, խորհրդարանի չափն ու անցողիկ շեմը և քվեաթերթիկի կառուցվածքը, դիսպրոպորցիոնալությունը՝ ձայների և տեղերի անհամապատասխանությունը, պառլամենտական և նախագահական համակարգերում օրենսդիր մարմնի ընտրությունների առանձնահատկությունը և կապված ցուցակներ ունենալու հնարավորությունը: Ներկայացվում է բաղադրիչների և ամբողջական ընտրական համակարգի ազդեցությունը կուսակցական համակարգի և խորհրդարանի վրա: Բացի այդ ենթագլխում քննարկվում են ընտրական համակարգից՝ մասնավորապես ընտրական առաջնային բաղադրիչներից բխող անհամամասնականության, կուսակցությունների արդյունավետ թվի և փոփոխականության ցուցանիշները, հաշվարկման տարբեր մոտեցումները, թերություններն ու առավելությունները: Ներկայացվում է ընտրական համակարգի և այդ ցուցանիշները առանձահատկությունները հետսովետական տարածությունում:

Երկրորդ՝ **«Հետսովետական ժողովրդավարացվող երկրներում ընտրական համակարգի համեմատական վերլուծություն»** ներկայացված է հետազոտական աշխատանքի ընդհանուր շրջանակը, վերլուծվում են հետխորհրդային չորս երկրների՝ Հայաստանի, Ուկրաինայի, Վրաստանի և Մոլդովայի ընտրական գործընթացներն ու համակարգերը: Հիմնվելով ընտրական տվյալների վրա հաշվարկվում է վերոնշյալ երկրների կուսակցությունների արդյունավետ թվի և անհամամասնականության ցուցանիշները: Ինչպես նաև համեմատական է անցկացվում առանձին երկների ընտրական համակարգերի միջև, ուրվագծվում են ընդհանրություններն ու առաձնահատկությունները:

Երկրորդ գլխի առաջին ենթագլխում **«Հետազոտության կոնցեպտուալ շրջանակը»** վերնագրով, սահմանվում են հետազոտվող երկրների ընտրության սկզբունքները, համաձայն այդ սկբունքների հետազոտվող երկրների շրջանակը, հետազոտական աշխատանքային կանոնները և ուրվագծվում ընդհանուր կոնտեքստը որում այդ ընտրական համակարգերը գործում են:

Երկրորդ՝ **«Հայաստանի ընտրական համակարգն ու նրա ազդեցության հետևանքները քաղաքական ինստիտուտների վրա»** ենթագլխում ներկայացվել է Հայաստանի Հանրապետության ընտրական համակարգի ձևավորումը, զարգացման դինամիկան և առանձնահատկությունները: Ամեն ընտրության համար առանձին դիտարկվում է ընտրական համակարգի բաղադրիչներն ու նրանց կառուցվածքը: Ներկայացվում են ընտրությունների որակը, քաղաքական գործընթացները, որոնք նախորդել և հաջորդել են ընտրություններին և ընտրական համակարգի փոփոխություններին: Ութ խորհրդարանական ընտրությունների տվյալների վերլուծության արդյունքում դուրս են բերվում ամեն ընտրության համար առանձին անհամամասնականության և խորհրդարանական կուսակցությունների արդյունավետ թվի ցուցանիշները: Ընտրական գործընթացների և ընտրական համակարգի տվյալների վերլուծության հիման

վրա ընդգծվում է դեպի համամասնական ընտրական համակարգ փոփոխության օրինաչափությունը Հայաստանի քաղաքական զարգացումներում:

Երրորդ՝ **«Ուկրաինայի ընտրական համակարգն ու նրա ազդեցության հետևանքները քաղաքական ինստիտուտների վրա»** ենթագլխում նույն որակական ու քանակական մեթոդների կիրառմամբ ուսումնասիրվում և ներկայացվում է Ուկրաինայի ընտրական համակարգի ձևավորումը, զարգացման դինամիկան և առանձնահատկությունները: Հետազոտվում է ամեն ընտրության համար առանձին ընտրական համակարգի բաղադրիչներն ու նրանց կառուցվածքը: Հիմնվելով ընտրական տվյալների վերլուծության վրա ենթագլխում ընդգծվում է Ուկրաինայի ընտրական համակարգի փոփոխական բնույթը: Ենթագլխում նշվում է, որ որոշակի ընտրական ցիկլերից հետո Ուկրաինայում ընտրողների մոտ ուրվագծվում է ռազմավարական քվեարկության արտահայտումներ:

Չորրորդ ենթագլուխը վերնագրված է **«Վրաստանի ընտրական համակարգն ու նրա ազդեցության հետևանքները քաղաքական ինստիտուտների վրա»**: Այս ենթագլխում ևս, ինչպես նախորդներում կիրառվում է նույն մեթոդաբանությունը Վրաստանի ընտրական համակարգի ձևավորումը, զարգացման դինամիկան և առանձնահատկությունները հետազոտելու նպատակով: Ամեն ընտրության համար առանձին դիտարկվում է ընտրական համակարգի բաղադրիչներն ու նրանց կառուցվածքը: Ներկայացվում են ընտրությունների որակը, քաղաքական գործընթացները, որոնք նախորդել և հաջորդել են ընտրություններին և ընտրական համակարգի փոփոխություններին: Ենթագլխում վերլուծվում են Վրաստանում կայացած իննը խորհրդարանական ընտրությունների տվյալները, որի արդյունքում դուրս են բերվում ամեն ընտրության համար առանձին անհամամասնականության և խորհրդարանական կուսակցությունների արդյունավետ թվի ցուցանիշներըշ:

Երկրորդ գլխի հինգերորդ ենթագլխում՝ վերնագրված **«Մոլդովայի ընտրական համակարգն ու նրա ազդեցության հետևանքները քաղաքական ինստիտուտների վրա»**, նույն մեթոդաբանության հետևողական կիրառման միջոցով հետազոտվում է Մոլդովայի ընտրական համակարգի ձևավորումը, զարգացման դինամիկան և առանձնահատկությունները: Ամեն ընտրության համար առանձին դիտարկվում է ընտրական համակարգի բաղադրիչներն ու նրանց կառուցվածքը: Ներկայացվում են ընտրությունների որակը, քաղաքական գործընթացները, որոնք նախորդել և հաջորդել են ընտրություններին և ընտրական համակարգի փոփոխություններին: Տաս խորհրդարանական ընտրությունների տվյալների վերլուծության արդյունքում դուրս են բերվում ամեն ընտրության համար առանձին անհամամասնականության և խորհրդարանական կուսակցությունների արդյունավետ թվի ցուցանիշները: Ենթագլխում նշվում է, որ Մոլդովայի ընտրական համակարգը ի տարբերություն ուսումնասիրվող մնացած երկների առանձնանում է հարաբերական կայունությամբ և քիչ փոփոխությունների ենթարկված լինելով:

Վեցերորդ ենթագլխում՝ վերնագրված **«Հայաստանի, Ուկրաինայի, Վրաստանի և Մոլդովայի ընտրական համակարգերի համեմատական վերլուծություն»** համեմատական վերլուծության են ենթարկվում հետսովետական անցումային երկրների ընտրական համակարգերը, նրանց փոփոխությունների օրինաչափությունը: Ենթագլխում համեմատվում են ընտրական համակարգերի ազդեցությունը, անհամամասնականության և խորհրդարանական կուսակցությունների արդյունավետ ցուցանիշները առանձին երկրների համար: Ամեն երկրի համար հաշվարկվում է ընտրական համակարգի բաղադրիչների, ընտրությունների մասնակիցների միջին թվաբանական ցուցանիշն ու ստանդարտից շեղումը, ինչն էլ ընկնում է համեմատական վերլուծության հիմքում: Քննարկվում են չորս երկրների ընտրական համակարգերի նախընտրությունների հիմքում ընկած դրդապատճառները: Ներկայացվում են ընդհանրություններ և առանձնահատկություններ ընտրական համակարգերի ու կառավարման ձևի, երկրներում կապված ընտրական համակարգի հետ տարանջատումների վերաբերյալ:

Եզրակացություններ բաժնում ներկայացված են հետազոտության հիմնական արդյունքները, որոնցից հարկ է առանձնացնել ստորև բերվածները՝

Ընդհանուր տեսական մասով՝

- Գրականության ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ ընտրական ինստիտուտը հանդիսանում է ժողովրդավարության կարևոր հատկանիշներից: Ինչքան ընդարձակվում է ժողովրդավարության մեկնաբանմանը հատկանիշները, այդքան ընտրությունների դերը ժողովրդավարության բնորոշման մեջ նվազում է:
- Ընտրությունների միջոցով ժողովրդավարության սահմանումը նպատակ ունի դյուրացնել ժողովրդավարության օպերացիոնալիզացիան և ըստ այդմ դյուրացնել ժողովրդավարության չափումները: Ըստ այդմ, որքան շատ են ժողովրդավարության սահմանման մեջ հատկանիշները, այդքան խրթին է ժողովրդավարության չափումը:
- Չափելիության դյուրացման և հետազոտական պարզության նպատակով քաղաքական ռեժիմների համար օգտագործում են դիխոտոմիկ բաժանումը: Սակայն շատ դեպքերում դիխոտիկ բաժանումը ճանաչողական ռեդուկցիոնիզմի հետևանք է և հաշվի չի առնում քաղաքական ռեժիմների բազմազանությունն ու միջանկյալ դեպքերը: Որոնք քանակապես ավելի շատ են քան քաղաքական ռեժիմների բացարձակ տիպերը:
- Գրականության ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ ժողովրդավարական անցումը բացատրող կան բազում, որոշ դեպքերում իրարամերժ մոտեցումներ: Որպես այդպիսին հնարավոր չէ առանձնացնել գործոն կամ գործոններ, որոնք ընդհանրական են այդ մոտեցումներում:
- Ժողովրդավարացման բազմազան մոտեցումներում, տարբեր է նաև վերաբերմունքը ընտրությունների դերի և ընտրական ինստիտուտի

հանդեպ, ռեժիմների անցման ապահովման համատեքստում: Ընտրություններին զգալի դեր և տեղ են հատկացնում ժողովրդավարացման քաղաքական-ակտորային տեսությունները:

- Քաղաքական-ակտորային տեսությունները հետսովետական երկրների ժողովրդավարացման հարցում առանձնացնում են ընտրական ինստիտուտի դերը: Կարևորվում է ժողովրդավարացման կայացման համար հիմնադիր ընտրությունների որակն ու ընտրական համակարգը, որով կազմակերպվում են այդ ընտրությունները:
- Հետսովետական անցումային ռեժիմներից շատերին բնորոշ է էլեկտորալ ժողովրդավարություններ լինելը: Նույնիսկ այդ պայմաններում ընտրությունների որակը անցումային ռեժիմներին ոչ միշտ է բավարարում էլեկտորալ ժողովրդավարությունների պահանջներին:
- Հետսովետական անցումային ռեժիմներում ընտրությունները, դրանց շուրջ ծավալվող գործընթացները ժողովրդավարացման համար հանդիսանում են կարևոր աղբյուր:
- Գրականության ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ հետսովետական երկրների ընտրական համակարգերի մասին կա այն պատկերացումը, որ դրանք առանձնանում են ցածր ինկլյուզիվությամբ, բարձր ֆրագմենտացվածությամբ ու անկայունությամբ, իսկ գործընթացներում ցածր մասնակցությամբ:
- Բացի դրանից կա այն ընկալումը, որ ընտրական համակարգի ազդեցութունը կուսակցական համակարգի վրա հետսովետական երկրներում առանձնանում է ընդհանուր պատկերից: Ըստ դրա խառը ընտրական համակարգը հանգեցնում է առավել ֆրագմենտացված կուսակցական համակարգի քան համամասնական համակարգը:

Էմպիրիկ հետազոտությունների առանձին երկրների մասով՝

- Հայաստանի ընտրական համակարգը շարժվել է աստիճանաբար ընտրատարածքի մեծացման և համամասնական համակարգի անցման դինամիկայով:
- Սկզբնական շրջանում Հայաստանում համամասնական բաղադրիչի ընդլայնման ազդեցությունը կուսակցական համակարգի և խորհրդարանի վրա առավել զգալի էր: Համեմատական կարգով կարելի է ասել, որ Հայաստանի ընտրական համակարգը հարաբերականորեն պակաս ինկլյուզիվ և պակաս ֆրագմենտացված է: Խորհրդարանում հիմնականում առկա է մշտական մեծամասնություն և մանդատների կենտրոնացվածություն:
- Վրաստանի ընտրական համակարգն ուսումնասիրված երկրների մեջ ամենաանկայունն է: Իր զարգացման ընթացքում այն ենթակա է եղել բազմաթիվ փոփոխությունների ու վայրիվերումների:
- Վրաստանի ընտրական համակարգից բխում է համեմատաբար ամենացածր ֆրագմենտացվածությունը, կուսակցական համակարգի կենտրոնացվածությունը և բևեռացվածությունը: Մշտական և ոչ

շարունակական փոփոխությունները ընտրական համակարգում թույլ չեն տալիս քաղաքական մասնակիցների և ընտրողներին ադապտացվել խաղի կանոններին:

- Վրաստանի ընտրական համակարգի վրա ազդում են երկրում առկա ռեգիոնալ, էթնիկ և այլ առանձնահտկությունները: Ընդրական համակարգը ձևակերպվում է այնպես, որ սահմանափակվեն այդ առանձնահատկությունները: Մասնավորապես սահմանվում է բարձր անցողիկ շեմ, արգելվում է ռեգիոնալ, էթնիկ հիմքով կուսակցությունների հիմնումը:
- Ուկրաինայի ընտրական համակարգին բնորոշ է ցիկլիկ փոփոխությունների դինամիկան: Ուկրաինայի ընտրական համակարգին բնորոշ է մասնակիցների բարձր թիվը, բարձր ֆրագմենտացվածությունը, հարաբերականորեն ցածր անցողիկ շեմն ու մեծ չափի խորհրդարանը:
- Ուկրաինայի ընտրական համակարգի վրա զգալիորեն ազդում է երկրում ռեգիոնալ, մշակութային տարանջատումները: Ընտրական համակարգի ձևը՝ խառը ընտրական համակարգի մեծամասնական բաղադրիչը, հարաբերականորեն ցածր անցողիկ շեմը, նույնպես նպաստում է այդ տարանջատումների արտահայտմանն ու ընդգծմանը:
- Ուկրաինայում կարելի է առանձնացնել նաև ընտրողների մոտ որոշակիորեն ձևավորված ստրատեգիական քվեարկության դրսևորումներ, որն արգասիք է կարճ ժամանակահատվածում անցկացվող ընտրությունների:
- Մոլդովայի ընտրական համակարգը առանձնանում է իր հարաբերական կայունությամբ, բարձր անցողիկ շեմով ու հարաբերականորեն բարձր ֆրագմենտացվածությամբ և դրանցից բխող կայուն կուսակցական համակարգով:
- Մոլդովայի ընտրական համակարգի վրա ևս զգալի ազդեցություն ունի երկրում առկա ռեգիոնալ, էթնիկ, մշակութային տարանջատումները: Սակայն ի տարբերություն Ուկրաինայի այստեղ ընտրական համակարգն ու հարակից կարգավորումները՝ ռեգիոնալ առանձնահատկություններով կուսակցություններ ձևավորելու արգելքը, բարձր անցողիկ շեմն ու համամասնական ընտրակարգը, որոշակիորեն սահմանափակում են այդ բաժանումների դրսևորումները:
- Մոլդովայում ևս կարելի է առանձնացնել նաև ընտրողների մոտ որոշակիորեն ձևավորված ստրատեգիական քվեարկություն, որը արդյունք է համամասնական ընտրակարգի և քաղաքական, կառավարման ձևի հետ կապված ճգնաժամերի:

Էմպիրիկ հետազոտությունների երկրների համեմատական մասով՝

- Հետսովետական անցումային երկրներում ընտրական համակարգերը առանձնանում են անկայունությամբ ու փոփոխականությամբ: Ոչ մի

երկրում նույն ընտրական համակարգով երեքից ավել ընտրություններ չեն կազմակերպվել:

- Ընտրական համակարգի փոփոխությունները հիմնականում կատարվում են ընտրություններին նախորդող ժամանակահատվածում, ինչը քաղաքական մասնակիցների համար խոչընդոտներ է ստեղծում ընտրություններին պատշաճ պատրաստվելու տեսանկյունից:
- Ընտրական կարգավորումների ու ընտրական համակարգի փոփոխությունները մեծամասամբ իշխող ուժի նախընտրության հետևանքն է: Ընտրական համակարգը ձևավորելուց հիմնականում բացակայում է հանրային լայն կոնսենսուսը, խորհրդակցությունները քաղաքական այլ ուժերի և քաղաքացիական կազմակերպությունների հետ:
- Իշխող քաղաքական ուժերը գործում են կարճաժամկետ հաշվարկի տեսանկյունից և ձգտում են սահմանել այնպիսի ընտրական համակարգ, որը կմեծացնեն սեփական ուժի շատ տեղեր ստանալու հավանականությունը:
- Վերոնշյակ երեք կետերը հանգեցնում են քաղաքական մասնակիցների միջև անհավասար պայմանների: Քաղաքական մասնակիցների և ընտրողների մոտ փոփոխությունները չեն նպաստում կայուն ռազմավարական վարքագծի ձևավորման:
- Ընտրական համակարգի հանդեպ աստիճանաբար ձևավորվում է կարևորության զգացում: Ընտրական համակարգի փոփոպությունները դառնում են լայն քննարկումների, որոշ դեպքերում բողոքի ցույցերի ու դժգոհությունների պատճառ:
- Հետսովետական անցումային երկրներին բնորոշ է արտահերթ ընտրությունների շատ լինելը: Արտահերթ ընտրությունները լինելով արդյունք բազմապիսի ճգնաժամերի, իրենք իրենց հերթին ստեղծում են շոկեր ընտրական և կուսակցական համակարգի համար:
- Որոշ դեպքերում, սակայն կարելի է տեսնել, որ ճգնաժամերի ու արտահերթ ընտրությունների պայմաններում ընտրողների մոտ ձևավորվում է ստրատեգիական քվեարկության վարքագիծ:
- Բոլոր ընտրված երկրները, բացառությամբ Ուկրաինայի սկզբնական շրջանում ընդունում են ամբողջ ընտրական գործընթացը կարգավորող օրենսդրություն:
- Բոլոր ընտրված երկրներում ընտրական գործընթացի և ընդհանուր քաղաքական համակարգի ու ժողովրդավարացման վրա զգալի ազդեցություն ունի տարածքների, սահմանների որոշման հարցը:
- Ուկրաինայում, Մոլդովայում և Վրաստանում վառ արտահայտված է ռեգիոնալ, էթնիկ, մշակութային և այլ առանձահատկություններով երկրի բաժանումը: Այն իր հերթին ուղղակիորեն անդրադառնում է ընտրական համակարգի կարգավորումների և հետագա ազդեցության վրա:

- Հետսովետական անցումային երկրները անցնում են ընտրական համակարգի ընտրության տարբեր ճանապարհներով: Սակայն ներկա փուլում բոլորը հանգում են համամասնական ընտրական համակարգին:
- Համամասնական ընտրակարգին անցումը ողջունվում են ԱՄՆ-ի և ԵՄ-ի կողմից: Եվ շատ դեպքերում համամասնական ընտրական համակարգի ընտրությունը արտաքին միջնորդության ու ազդեցության ուղղակի հետևանք է:
- Հետսովետական անցումային երկրներում ընտրական համակարգը հիմնականում փոխկապակցված է կառավարման ձևի հետ: Խորհրդարանական կառավարման համակարգը դրականորեն կորելացվում է համամասնական ընտրական համակարգի հետ: Նախագահական կառավարման համակարգը դրականորեն կորելացվում է խառը ընտրական համակարգի հետ:
- Ընտրական համակարգերի սկզբնական փուլում քաղաքական համակարգում և խորհրդարանում զգալի տեղ ունեին անկախ պատգամավորները, բացառությամբ Մոլդովայի: Ընտրական և կուսակցական համակարգի կայացման պայմաններում անկախ պատգամավորների թիվը էականորեն նվազում է: Շատ անկախ պատգամավորներ սկսում են առաջադրվել մեծամասնական ընտրակարգով կուսակցությունների կողմից:
- Հետսովետական անցումային երկրներում անկախ պատգամավորների զգալի մասը գերադասում է համագործակցել իշխանությունների հետ, ինչը համապատասխան խորհրդարանները դարձնում է պակաս ֆրագմենտացված և մեկ կուսակցության առավել մեծ մասնաբաժնով:
- Հետսովետական անցումային երկրներում, Ուկրաինայում և Մոլդովայում առավելապես, տարածված է խորհրդարանում պատգամավորների մի խմբակցությունից մյուսին անցնելը: Ինչից հիմնականում են շահում է իշխանական կուսակցությունը: Նման պայմաններում խորհրդարանը սկսում է պակաս արտահայտել հանրային տրամադրվածությունը և ստեծվում է լեգիտիմության ճգնաժամ:
- Ընտրական համակարգի սահմանման և կառուցվածքի վրա զգալի ազդեցություն ունի նախագահական ինստիտուտը: Նախագահական ինստիտուտը օգտագործում է անկախ պատգամավորների ու խմբակցությունների փոխելու հանգամանքները իր իշխանությունն առավել ամրապնդելու համար: Այդ է պատճառը, որ նախագահական համակարգերը նախընտրում են խառը ընտրական համակարգեր:
- Համամասնական ընտրակարգը նպաստում է հետսովետական անցումային երկրների կուսակցական համակարգի կայունացմանն ու ամրապնդմանը: Համամասնական համակարգը ժամանակի ընթացքում նաև ձևավորում է առավել կայուն ֆրագմենտացված համակարգ:
- Խառը ընտրական համակարգը հաշվի առնելով վերոնշյալ կետերը ժամանակի ընթացքում սկսում է ձևավորել պակաս ֆրագմենտացված և

առավել կենտրոնացված ընտրական համակարգ: Այսպիսով կարելի է ասել, որ գրականությունում առկա այն ընկալումը, որ հետսովետական երկրներում խառը ընտրական համակարգը հանգեցնում է առավել ֆրագմենտացված համակարգի ժամանակի ընթացքում առնվազն հետսովետական անցումային երկրների համար դադարում է իրականություն լինել:

- Հետսովետական անցումային երկրներում ֆրագմենտացվածության աստիճանը չափավոր կամ ցածր է, ինչը նույնպես ստացվում է ժամանակի ընթացքում և խառը համակարգի կիրառմամբ: Այդպես այն ընկալումը, որ հետսովետական երկրներում ընտրական համակարգը հանգեցնում է բարձր ֆրագմենտացվածության նույնպես ժամանկի ընթացքում առնվազն հետսովետական անցումային երկրների համար կորցնում է իսկությունը:
- Չորս երկրներին հիմնականում բնորոշ է հարաբերականորեն բարձ անցողիկ շեմի սահմանումը: Ինչն իր հերթին խոչընդոտում է կուսակցական համակարգի ֆրագմենտացվածությանը:
- Հետսովետական անցումային երկրներին նաև բնորոշ է բարձր անհամամասնականության ցուցանիշը: Ինչը ինչ-որ առումով հետևանք է բարձ անցողիկ շեմի և ընտրական համակարգի այլ առանձնահատկությունների: Բարձր անհամամասնականությունը, վատնված ձայների բարձր ցուցանիշը, այդ թվում խառը ընտրակարգի պատճառով առաջացնում է քաղաքական ճգնաժամեր և լեգիտիմության խնդիրներ խորհրդարանի հանդեպ:

Ատենախոսության եզրակացություններն արձանագրում են, որ հետսովետական ժողովրդավարական անցման պայմաններում գտնվող երկրների ընտրական համակարգերը կայունանալով և ամրապնդվելով ժամանակի ընթացքում ենթարկվում են որոշակի կորեկցիայի: Այդպիսով ազդեցության դրսևորումների առումով նմանվելով ընտրական համակարգերի դասական ազդեցությանը: Այդուամենայնիվ ընտրական համակարգի պարբերական փոփոխությունները խափանում են խաղի կանոնների, ինստիտուտների վերջնական ամրապնդմանն ու երկարաժամկետ ազդեցությանը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Acemoglu, D., & Robinson, J. A., Economic origins of dictatorship and democracy, Cambridge University Press, 2006.
2. Alvarez, M., Cheibub, J. A., Limongi, F., & Przeworski, A., Classifying political regimes, Studies in Comparative International Development, 31(2), 1996, pp. 3-36.
3. Bartolini, S., & Mair, P., Policy competition, spatial distance and electoral instability, West European Politics, 13(4), 1990, pp. 1-16.
4. Birch, S., Elections and democratization in Ukraine, Springer, 2000.
5. Birch, S., Electoral systems and political transformation in post-communist Europe, Springer, 2003.
6. Blais, A., The classification of electoral systems, European Journal of Political Research, 16(1), 1988, pp. 99-110.
7. Boix, C., Democracy and redistribution, Cambridge University Press, 2003.
8. Carothers, T., The end of the transition paradigm, Journal of democracy, 13(1), 2002, pp. 5-21.
9. Cox, G. W., Making votes count: strategic coordination in the world's electoral systems, Cambridge University Press, 1997.
10. Dahl, R. A., A preface to democratic theory, University of Chicago Press, 1956.
11. Dahl, R. A., On democracy. Yale University Press, 1998.
12. Dahl, R. A., Polyarchy: Participation and opposition, Yale University Press, 1971.
13. D'Anieri, P., Structural constraints in Ukrainian politics, East European Politics and Societies, 25(1), 2011, pp. 28-46.
14. Diamond, L., Is the third wave over?, Journal of democracy, 7(3), 1996, pp. 20-37.
15. Duch, R. M., & Palmer, H. D., Strategic voting in post-communist democracy?. British Journal of Political Science, 32(1), 2002, pp. 63-91.
16. Dunleavy, P., & Boucek, F., Constructing the number of parties, Party Politics, 9(3), 2003, pp. 291-315.
17. Duverger, M., Political Parties, Their Organization and Activity in the Modern State, New York, Wiley, 1954.
18. Elster, J., Deliberative democracy, Cambridge University Press, 1998.
19. Gallagher, M., & Mitchell, P., Dimensions of variation in electoral systems, The Oxford handbook of electoral systems, 2018, pp. 23-41.
20. Golosov, G. V., The effective number of parties: a new approach, Party politics, 16(2), 2010, pp. 171-192.
21. Habermas, J., The Theory of Communicative Action, vol. 2, trans. T. McCarthy, Boston MA: Beacon Press, 1987.

22. Hale, H. E., Regime cycles: democracy, autocracy, and revolution in post-Soviet Eurasia, World politics, 58(1), 2005, pp. 133-165.
23. Herron, E. S., Causes and consequences of fluid faction membership in Ukraine, Europe-Asia Studies, 54(4), 2002, pp. 625-639.
24. Herron, E. S., Pekkanen, R. J., & Shugart, M. S. (Eds.)., The Oxford handbook of electoral systems, Oxford University Press, 2018.
25. Huntington, S. P., Democracy's third wave, Journal of democracy, 2(2), 1991, pp. 12-34.
26. Karl, T. L., Dilemmas of democratization in Latin America, Comparative politics, 23(1), 1990, pp. 1-21.
27. Katz, R. S., Democracy and elections, Oxford University Press, 1997.
28. Laakso, M., & Taagepera, R., "Effective" number of parties: a measure with application to West Europe. Comparative political studies, 12(1), 1979, pp. 3-27.
29. Lijphart, A., Electoral systems and party systems: A study of twenty-seven democracies, 1945-1990. Oxford University Press, 1994.
30. Linz, J. J., & Stepan, A., Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America, and post-communist Europe, JHU Press, 1996.
31. Linz, J. J., & Stepan, A., The Breakdown of Democratic Regimes; Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1978.
32. Lipset, S. M., Some social prerequisites of democracy: Economic development and political legitimacy. American political science review, 53(1), 1959, pp. 69-105.
33. Mainwaring, S., & Zoco, E., Political sequences and the stabilization of interparty competition: electoral volatility in old and new democracies, Party politics, 13(2), 2007, pp. 155-178.
34. McFaul, M., Transitions from postcommunism. Journal of democracy, 16(3), 2005, pp. 5-19.
35. McFaul, M., Ukraine imports democracy: External influences on the Orange Revolution, International Security, 32(2), 2007, pp. 45-83.
36. Meleshevich, A., Party systems in post-Soviet countries: a comparative study of political institutionalization in the Baltic States, Russia, and Ukraine, Springer, 2007.
37. Moore, B., Social origins of dictatorship and democracy: Lord and peasant in the making of the modern world (Vol. 268), Beacon Press, 1966.
38. Moser, R. G., Electoral systems and the number of parties in postcommunist states, World Politics, 51(3), 1999, pp. 359-384.
39. Neto, O. A., & Cox, G. W., Electoral institutions, cleavage structures, and the number of parties, American Journal of Political Science, 1997, pp. 149-174.
40. Nodia, G., & Scholtbach, Á. P., The political landscape of Georgia: political parties: achievements, challenges and prospects, 2006.

41. Norris, P., Electoral engineering: Voting rules and political behavior, Cambridge university press, 2004.
42. O'Donnell, G., Schmitter, P. C., & Whitehead, L., Transitions from authoritarian rule: Tentative conclusions about uncertain democracies, JHU Press, 1986.
43. Pammett, J. H., & DeBardeleben, J., The meaning of elections in transitional democracies: evidence from Russia and Ukraine, Electoral Studies, 15(3), 1996, pp. 363-381.
44. Pateman, C., Participatory democracy revisited, Perspectives on politics, 10(1), 2012, pp. 7-19.
45. Pedersen, M. N., Changing patterns of electoral volatility in European party systems, 1948-1977: Explorations in explanation, Western European party systems: Continuity and change, 1983, pp. 29-66.
46. Pedersen, M. N., The dynamics of European party systems: changing patterns of electoral volatility, European journal of political research, 7(1), 1979, pp. 1-26.
47. Przeworski, A., Democracy and the market: Political and economic reforms in Eastern Europe and Latin America, Cambridge university press, 1991.
48. Rae, D. W, The political consequences of electoral laws, New Haven: Yale university Press, 1967.
49. Riker, W. H., The two-party system and Duverger's law: an essay on the history of political science, American political science review, 76(4), 1982, pp. 753-766.
50. Roeder, P. G., Varieties of post-Soviet authoritarian regimes, Post-Soviet Affairs, 10(1), 1995, pp. 61-101.
51. Rose, R., Munro, N., & Mackie, T., Elections in Central and Eastern Europe Since 1990 (No. 300), Centre for the Study of Public Policy, University of Strathclyde, 1998.
52. Rustow, D. A., Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model, In Transitions to democracy, Columbia University Press, 1970, pp 14-41.
53. Schmitter, P. C., & Karl, T. L., What democracy is... and is not, Journal of democracy, 2(3), 1991, pp. 75-88.
54. Schumpeter, J. A., Capitalism, socialism and democracy, Routledge, 2013.
55. Shugart, M. S., & Taagepera, R., Votes from seats: Logical models of electoral systems, Cambridge University Press, 2017.
56. Shvetsova, O., Institutions and coalition-building in post-communist transitions, The architecture of democracy: Constitutional design, conflict management, and democracy, 2002, pp. 55-78.
57. Taagepera, R., & Shugart, M. S., Seats and Votes: The Effects and Determinants of Electoral Systems, Yale University Press, 1989.
58. Гельман, В. Я., Постсоветские политические трансформации: наброски к теории, Общественные науки и современность, 1, 2001, стр. 55-69.

59. Թորոսյան, Տ., Հասարակական համակարգի հետխորհրդային տրանսֆորմացիա, ԵՊՀ, 2006:
60. Թորոսյան, Տ., Սուքիասյան, Հ., Հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի երեք փուլերը, երեք խմբերը և երեք հարացույցները. Հայկական քաղաքագիտական հանդես, 2014, էջ 19-32: http://arjps.org/archive/articles/arm/01_2014/Torosyan-Sukiasyan.pdf (մատչված է 9 28, 2022)

Ատենախոսության հիմնադրույթներն արտացոլված են հետևյալ գիտական հոդվածներում.

1. Mughnetsyan T., Impact of Electoral System of Russian Federation on Other Political Institutes (Case of 2007, 2011, 2016 parliamentary elections), «Region and the Wolrd», 4(13), 2022, pp. 39-43.
2. Mughnetsyan T., Institutional Determinants of Democratic Breakdown (The Case of Weimar Republic), «Scientific Artsakh», 2 (13), 2022, pp. 121-128.
3. Mughnetsyan T., On Institutional Aspects Of Chinese Democratic Transition Prospects, «Public Administration», 1, 2022, pp. 158-163.
4. Mughnetsyan T., On Institutional Determinants Of Democratic Volatility (Case Of Ukraine), «Alternative», 1 , 2022, pp. 123-126.
5. Mughnetsyan T., On Several Institutional Aspects Of Pre-revolutionary Democratization Process In Post-Soviet States (Cases Of Armenia And Ukraine), «Public Administration», 1, 2021, pp. 194-200.
6. Mughnetsyan T., On the Discussion about the Effect of Electoral System on Party System and its Performance Regarding the Governance System, «Scientific Artsakh», 1 (12), 2022, pp. 128-134.

ТИГРАН АРМАНОВИЧ МУГНЕЦЯН

ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ ИЗБИРАТЕЛЬНОГО ИНСТИТУТА В ПРОЦЕССАХ ДЕМОКРАТИЗАЦИИ

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – “Политические институты и процессы”. Защита состоится 28 февраля 2023г., в 13:00 часов, на заседании специализированного совета 056 "Политология и международные отношения” ВАК РА, действующего по адресу ул. А. Манукяна 1, 0025, г. Ереван, Республика Армения.

Резюме

Целью данной диссертационной работы является изучение особенностей становления избирательного института в процессах демократизации. Для осуществления этой цели количественными и качественными методами исследуются и проводится сравнительный анализ избирательных систем стран, находящихся в процессах демократизации. В частности, изучаются основные характеристики избирательных систем и их влияние на другие политические институты. В работе измерены такие количественные показатели избирательной системы, как диспропорциональность и эффективное число партий постсоветских стран, находящихся в процессе демократического транзита. С помощью этих показателей и параметров проводится сравнительный анализ и выявляются особенности избирательных систем.

С учетом этого, научно-теоретическая значимость исследования состоит в том, что оно предоставляет системные и самые последние данные касательно избирательных систем четырех постсоветских стран, также детально описывает динамику, перспективы и закономерности развития этих избирательных систем. Кроме того, научно-практическая значимость заключается в том, что предоставленные системные показатели и характеристики избирательных систем могут послужить для политических партий, государств базой для более качественных, основанных на данных реформ. Актуальность исследования указанных вопросов обусловлена характером избирательных систем, вечно обновляемых данных избирательных процессов и в нужде осмыслить эти данные, а также проверить состоятельность теорий в свете появления новой информации.

Диссертация состоит из введения, двух глав, заключения, библиографии и индекса.

В первой главе озаглавленной, "**Теоретико-методологические основы исследования**", представлены теоретические основы изучения избирательных систем, демократии и демократизации. В этой главе исследуются вопросы понимания, измерения и определения демократии. Представляются три основных направления понимания демократии и роль избирательного института в каждом из этих подходов. Подчеркивается, что наличие разных характеристик демократии

осложняет процесс операционализации и измерения демократии. Но несмотря на разные трактовки демократии и их составные качества, выборы и избирательный институт являются ключевым и присущий для всех подходов признаком. Представляются также теоретические подходы касательно демократического транзита и понимания роли и функции выборов в этих процессах. Более того, разбираются особенности выборов, их роли, динамики развития в процессе демократического транзита в постсоветских станах.

В данной главе также детально разбираются и избирательная система и ее составные части, такие как избирательная формула, размер парламента, проходной порог, величина избирательного округа, структура бюллетеней, диспропорциональность, избирательные списки и особенности выборов в зависимости от формы правления. На основании этих элементов избирательной системы представляются категории избирательной и партийной стабильности, а также эффективного числа партий и методы их подсчета.

Вторая глава, **“Сравнительный анализ избирательных систем постсоветских стран демократического транзита”** представляет эмпирическую часть диссертационной работы. Сначала определяются принципы и критерии выбора исследуемых случаев (*case study*) - постсоветских стран, находящихся в демократическом транзите. Кроме того, определяются принципы и правила работы, отмечаются использованные пакеты программного обеспечения. На основании этого для изучения были выбраны избирательные системы четырех стран: Армении, Украины, Грузии и Молдовы. В этой главе детально разбираются формирование избирательных систем, особенности, динамика, закономерности и перспективы развития. Вычисляются и описываются основные параметры и характеристики избирательных систем этих стран. Помимо этого, в данной главе с использованием докладов международных организаций обсуждаются вопросы качества выборов и режимов четырех стран. После разбора избирательных систем отдельных стран, в данной главе проводится сравнительный анализ. Выявляются общие черты и отмечаются их особенности. Сравнительный анализ выделяет два пласта схожестей и особенностей: формально-процессуальный и содержательный. В формально-процессуальной части обсуждаются вопросы про порядок принятия и реформы избирательных правил, форму избирательного законодательства, частоту и значимость выборов. В содержательной части подчеркиваются общие закономерности динамики развития избирательных систем, взаимное влияние этнических, региональных особенностей и избирательной системы, значимость формы правления и институт президентства. Также отмечаются идеологические и структурные особенности партий в зависимости от избирательных систем в исследуемых странах. С помощью количественного анализа подстраивается таблица основных параметров избирательных систем четырех стран и на основании этого приводятся заключения.

TIGRAN MUGHNETSYAN

SPECIFICS OF ELECTORAL INSTITUTION EVOLVEMENT IN PROCESSES OF DEMOCRATIC TRANSIT

Dissertation under 23.00.02 – "Political Institutions and Processes," aspiring to earn Ph.D. in Political Science
The public defense will take place on February 28 at 13:00 at the Yerevan State University, at 056 "Political Science and International Relations" HAC Specialized Chamber session (Address A. Manukyan str. 1, Yerevan 0025, Republic of Armenia)

SUMMARY

The aim of the thesis is to study peculiarities of electoral institution evolvement during democratic transit. To accomplish that goal electoral systems of countries that are found in democratic transit are quantitatively and qualitatively assessed and comparative analysis is conducted. Particularly, basic features of electoral systems and their impact on other political institutions are scrutinized. In the research quantitative indices of post-Soviet democratizing countries are measured, such as disproportionality and effective number of parties. With the use of those indices and parameters comparative analysis is conducted and specifics of electoral systems are outlined.

Given that, scientific-theoretical significance of the research is that it provides systemic and most updated data regarding four post-Soviet countries. Furthermore, the research describes in detail dynamics, patterns and perspectives of those electoral systems' development. In addition to that, the scientific-practical contribution of the research is that the provision of systemic features and measures can serve political parties and governments for more evidence-based and data-driven public policy and reforms. The relevance of the study sums up in the characteristics of electoral systems and in the need to comprehend electoral data, which are permanently being updated. Moreover, based on afore-mentioned there is constant need to test existing theories given the fact that electoral data is updated permanently.

The thesis consists of introduction, two chapters, conclusion, bibliography, and index.

The first chapter of the thesis, entitled **"Theoretical-methodological basis of the research"** presents theoretical approaches of studying democracy, democratic transit and electoral systems. In this chapter issues concerning understanding, definition and measurement of democracy are studied. Subsequently, three major viewpoints concerning understanding of democracy and the place of electoral institution in those viewpoints are presented. It is noted that variety and abundance of features describing democracy makes operationalization and measurement of democracy harder. However, in spite of the variety approaches regarding democracy

and its essential elements, voting and electoral institution are key and profound feature of democracy disregard the differences of approaches. Theoretical concepts concerning democratic transit and role and function of elections in that process is also presented in this chapter. Moreover, the peculiarities of the role, dynamics of elections in post-Soviet democratic transit is observed.

Furthermore, in the chapter concept of electoral system and its essential parts are discussed, such as electoral formula, parliament size, electoral threshold, district magnitude, ballot structure, voting lists, disproportionality and specifics of elections depending of form of government. Base on that, elements of electoral system concepts of party system and electoral system stability, as well as effective number of parties and its estimation methods are uncovered.

In the second chapter, "**Comparative analysis of post-Soviet democratizing countries' electoral systems"** concludes empiric part of the research. Initially, principles and criteria are set for case study selection: post-Soviet countries in democratic transit. Aside from that, rules to operate are defined and used software packages are underlined. Based on the principles and criteria four post-Soviet countries were selected to study: Armenia, Ukraine, Georgia and Moldova. In this chapter formation, development, specifics, patterns, perspective and dynamics of afore-mentioned countries' electoral system development is discussed. Main parameters and features of electoral systems are estimated and assessed. Apart from that, with using international organizations reports issues concerning quality of elections and regimes of four countries are also unveiled. In this chapter, after the particular case studies comparative analysis is applied, similarities and differences of electoral systems are outlined. Two levels are distinguished due to comparative analysis: formal-processual and substantive. In the first level regulations concerning electoral rules, form of electoral law, frequency and significance of elections are discussed. On the second level general pattern of electoral system, interdependence of electoral system and ethnic, regional peculiarities, importance of form of governance and presidency is discussed. Moreover, ideological and structural element of parties regarding electoral system are studied. Owing to qualitative analysis main parameters of four electoral systems are derived based on which main conclusions are drawn.